

VEZARET MAKAMININ DEĞİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFLER

Semi ÖZGEN CESUR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, semiozgenn@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0940-846X

Özgen Cesur, Semi. "Vezaret Makamının Değişimi ve Dönüşümü: Karşılaştırmalı Perspektifler". ulakbilge, 82 (2023 Mart): s. 227-234. doi: 10.7816/ulakbilge-11-82-02

ÖZ

Türk ve İslâm medeniyet daresi içerisinde köklü bir kurumsal gelenek inşa eden vezaret makamı, Osmanlı bürokrasisinin bel kemiklerinden birini teşekkül etmiştir. Fakat Osmanlı kurumsal tarihi incelemelerinde vezaret makamı ve bireysel olarak vezirlerin biyografileri pek çok defa ele alınmış olsa da karşılaştırmalı bir perspektiften pek az çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı kabaca imparatorluğun iki ayrı dönemi içerisinde sultan ve vezir arasındaki dengenin doğal yapısını reformasyon ve dönüşüm terimleri üzerinden ölçmeyi amaçlamaktadır. Mezkûr tartışma içerisinde giriş kısmı vezaret makamının tarihsel kökenlerine ve işlevsel sürekliliğe odaklanmaktadır. Değişim başlığı altında incelenen Osmanlı klasik dönem reformasyon arayışları temel olarak, bilhassa erken dönemden ziyade; II. Mehmed, I. Selim ve I. Süleyman gibi otoriter imparatorların merkezileşme çabaları dairesinde vezaret makamına odaklanmaktadır. Dönüşüm konulu ikinci bölümde ise imparatorluğun gerileyişi ve çöküşüne binaen dönüşen güç daireleri çerçevesinde vezir ve imparator imajı ele alınacaktır. Sonuç bölümünde değişim ve dönüşüm bölümleri karşılaştırmalı bir yaklaşım ile incelenerek, değişim ve dönüşümün içtimai unsurları ortaya konulacak ve vezaret makamının genel bir imajı çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vezaret, Dönüşüm, Osmanlı, Kurumsal, Vezir

Makale Bilgisi:

Geliş: 19 Ocak 2023

Düzeltilme: 16 Şubat 2023

Kabul: 12 Mart 2023

Giriş

Yalnızca Osmanlı sadrazamlarının ya da vezirlerinin değil, aynı zamanda diğer Türk hanedanlıklarının kronolojik grup biyografisine bakıldığında; Türk siyasal ve kurumsal devlet anlayışı içerisinde vezaret (veyahut sadaret) makamının gücünün, imparatorun devlete ve hanesi üzerindeki otoritesine göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Kimi zaman bir aile ya da sınıfın, kimi zaman doğrudan hükümdarın etkisi altında kalan bu makam; daima var olmuş ve bir erk olarak varlığını sürdürmüştür.

Mezkûr makama doğrudan referansta bulunulmamasına rağmen ilk izleriyle Avrupa Hun Devleti içerisinde karşılaştığımız vezirler, imparatorun yalnızca danışmanı rolünü üstlenmemişler, aynı zamanda devletin ya da imparatorluğun iç ve dış siyasetinde de söz sahibi olmuşlardır. Bu hususa ilişkin kronolojik bir örneklendirme yapacak olursak, Hun hükümdarı Attila'nın Bizans diplomatlarıyla görüşmeleri, hakanın Bizans dış siyasetinin aksine Hun vezir Onegesius tarafından ayarlanmış gözükme (Priscus, 2020: 28).

Vezaret makamının devlet içerisindeki etki alanına ilişkin ilk izler ise epigrafik verilerden geliyor gözükme. 1893 yılında Dan bilim insanı Vilhelm Thomsen tarafından çözülen ve modern literatürde *Orhun Anıtları* (ya da *Abideleri*) olarak anılan yazıtların birincil şahıs dillerinden ilk ikisi Bilge Kağan ve Költigin'e aitken, üçüncüsü Vezir Tonyukuk ağzından ifade edilir (Ergin, 2003: 36-43). Benzer şekilde Bizans İmparatorluğu'nun doğu münasebetlerini ve Göktürk Kağanlığı'nın batı ilişkilerini kısmen şekillendirmesinin yanı sıra altıncı yüzyılın erken safhalarından itibaren doğudan batıya taşıdığı mal ve insan akışıyla ekonomik ve askeri ilişkilerin oluşumunda başat rol oynayan İpek Yolu güzergahının diplomatik ağı, Göktürk Kağanlığı'nın vezirleri ve Bizans diplomatları tarafından dokunmuş gözükteği, buna ilişkin kısa bir monografi ile incelenebilir (Erdemir, 2003). Kuzeyde Rusya ve güney yakasında Arap devletleri olmak üzere şekillenen iki yeni gücün ve kadim Bizans siyasetinin arasında sıkışan Hazar Kağanlığı'nın da vezaret makamından bağımsız bir dış siyasetinin olduğunu söylemek mümkün değildir. (Özcan, 2020: 9-30)

Osmanlı kurumsal tarihi içerisinde vezaret makamının kökenlerinin arandığı bir diğer kaynak olan devlet Gaznelilerdir ve mezkûr devlette vezaret makamının kurumsal ağırlığı yalnızca İran'da değil aynı zamanda Afganistan ve Kuzey Hindistan'da da hissedilmiştir. Vezaret makamı Gaznelilerde o kadar önemlidir ki *Ravzatu's-Safâ*'nın yazarı Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, Gazneli Mahmud'un vezirlerine kronik *janr*'ında ele aldığı eserinde büyük bir bölüm ayırır (Muhammed bin Hâvendşâh, 2017: 126-128). Söz konusu Büyük Selçuklu Devleti'nde vezaret makamı olduğunda ise Nizamülmülk'ün Sultan Melikşâh'ın aruzusu üzerine Farsça kaleme aldığı *Siyasetname* adlı eserinin gösterdiği üzere zirve noktaya ulaşmıştır. *Siyasetname*, Nizamülmülk'ün yazar kimliğinin ötesinde başlı başına sultanı tatbik ettiği doğru yola yönlendirme amacıyla da yazılan bir eserdir. Türk – İslâm dünyasında örnekleri olmakla birlikte Nizamülmülk'ün vezaret makamını işgal etmesi eser için ayrı bir perspektif sunmaktadır (Nizamü'l-Mülk, 2012). Yazar kimliğinin yanı sıra tecrübeli bir devlet adamı ve asker nitelikleriyle yalnızca Büyük Selçuklu hakimiyet sahası içerisindeki Farsî çevreleri kontrol altına almamış, aynı zamanda şehzadelerin tahta çıkışları da dahil olmak üzere iç siyasette etkin bir rol oynamıştır (Köymen, 2013: 69-71). Bu hususta son olarak Yusuf Has Hacib tarafından on birinci yüzyılda, Karahanlı hükümdarı Ulu Buğra Han'a sunulan *Kutadgu Bilig* isimli esere bakacak olursak eserin dört ana karakter üzerinden inşa edilmiştir. Bu karakterlerden birisi hakan, yani Kün-Toğdı ilig iken diğer üçün vezir (Ay-Toldı), vezirin oğlu (Ögdülmiş) ve vezirin akrabasıdır (Odgurmuş) (Yusuf Has Hacib, 2020).

Osmanlılar ise vezaret makamının bu yönüyle Türk-İslâm devlet geleneği içerisinde bir istisna değildir. Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında bu etkin vezaret makamı her ne kadar olağanca ön plana çıkmış, hatta dolaylı yoldan devleti yönetmiş olsa da on beşinci yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in merkezileşme çabalarıyla bu durum kırılmaya çalışılmıştır. Burada esas amaç, vezaret makamını "Çandarlı" ailesi gibi sivrilmiş bir aile ya da erke emanet etmek yerine, devlet sisteminin işleyen sıradan bir dışlisi haline getirmektir. Vezaret üzerinde Çandarlı hakimiyeti kırılmış olsa da, uzun vadede bu güç dengesi imparatorun totaliter hakimiyet kabiliyetine göre şekillenmiştir. Bu makale ise vezaret makamının değişimini ve dönüşümünü, kronolojik bir grup biyografisi üzerinden karşılaştırmalı bir perspektifle tartışmayı amaçlamaktadır. Mezkûr tartışma içerisinde giriş kısmı vezaret makamının tarihsel kökenlerine ve işlevsel sürekliliğe odaklanmaktadır. Değişim başlığı altında incelenen Osmanlı klasik dönem reformasyon arayışları temel olarak, bilhassa erken dönem kaynaklarının açığa vurmadığı fakat II. Mehmed, I. Selim ve I. Süleyman gibi otoriter imparatorların merkezileşme çabaları dairesinde vezaret makamına odaklanmaktadır. Dönüşüm konulu ikinci bölümde ise imparatorluğun gerileyişi ve çöküşüne binaen dönüşen güç daireleri çerçevesinde vezir ve imparator imajı ele alınacaktır. Sonuç bölümünde

değişim ve dönüşüm bölümleri karşılaştırmalı bir yaklaşım ile incelenerek, değişim ve dönüşümün içtimai unsurları ortaya konulacak ve vezaret makamının genel bir imajı çizilecektir.

1. Değişim: Osmanlı Klasik Dönem Reformasyon Arayışları

Erken Osmanlı vezaret makamına ilişkin kaynakların pek az şey söylemesi, vezaret makamının kurumsal yapısının boyutlarına ilişkin doğrudan çıkarımlarımızı zorlaştırmaktadır. Sultan I. Murad'ın saltanatıyla birlikte vezaret makamına gelen ve bu makam üzerinden bir otorite tesis eden Çandarlı ailesi mezkûr hususa ilişkin reformasyon arayışlarının ilk nedeni olarak gözükmektedir. Keza bu Çandarlı ailesi mezkûr makama adeta hakimiyet kurmuş, gayri resmi gücü kimi padişahlarla yarışır hale gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendisine ilişkin literatür giderek genişleyen Çandarlı ailesine dair İsmail Hakkı Uzunçarlışı'nın (1934), Aydın Taneri'nin (2019) ve Bizans kroniklerinin sıklıkla kullanıldığı yüksek lisans tezinin (Cesur, 2022: 11-19) incelenmesi, Çandarlı ailesinin makam üzerinde edindiği müstakil gücü doğrulamak adına faydalı olacaktır.

Çandarlı ailesinin yeniçeri ve acemi ocaklarının kurulması ve bu ocakların ekonomik dayanaklarını oluşturmak adına bir hazine vücuda getirmesi çalışmalarında öncü rol üstlenmeleri vezaret makamından ziyade, yükselen ailevi bir otorite doğurmuştur. (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 68-70) Bu ailevi otorite kaçınılmaz şekilde devletin iç ve dış siyasetine yansıdığı görülmektedir (Müneccimbaşı Ahmed Dede: 89). Söz gelimi Çandarlı ailesi içerisinde İbrahim Paşa 1402 yılında vezaret makamına getirilmiştir ve Musa Çelebi'nin bürokratlara takındığı sert tutumu neticesinde devlet kademesini örgütleyerek Mehmet Çelebi'yi tahta geçirmiştir (Neşri, 1957: 489). Fakat hükümdarın otorite sınırları ile vezaret makamının sınırları Fatih devrine değin kesişmekten ziyade, uyum içinde gözüktüğünden söz edilebilir –ki bu modern yazarlar tarafından devletin yükselişinin amilleri arasında sayılmıştır (Köprülü, 2012: 127).

Hükümdarlık yetkisini Oğuz anlayışı, İran-İslâm geleneği ve Roma-Bizans anlayışından alan (Magemizoğlu, 2021: 93-156). II. Mehmed yalnızca meşruiyet kaynakları ile değil, aynı zamanda devlet içerisindeki merkezileşme hareketleri ve bu hareketliliğin sürekliliği ile de hem klasik dönem hem de on sekizinci yüzyıl ve sonrası hâlelerinden kesin çizgilerle ayrılır. Hanesinde ve devlet erkânı içerisinde kesin bir otorite tesis eden II. Mehmed vezaret makamının bireye dayalı gücünü kırmış, kanunnameleri ile sultanın hakimiyet sahası içerisinde şekillenen bir kurum haline getirmiş ve idari çizgilerini belirlemiştir (Fatih Sultan Mehmed, 2017: 9). Her ne kadar vezaret makamının idari sahasının gerileyişinde geniş yetki kullanımları ve devletin iç ve dahi dış meselelerine müdahaleleri ön plana çıkmış olsa da sultanın bir reformasyon hareketi için gücünü aldığı nokta kişisel otoritesi ve karizması olmuştur. Bu hususta II. Mehmed'in, Çandarlı ailesinden Halil Paşa ile mücadelesinin, paşanın tüm muhalefetine rağmen Konstantinopolis'in fethinden önce meydana gelmemesi dikkat çekicidir. Bunun da ötesinde Konstantinopolis'in fethinin stratejik ve ekonomik nedenlerinin yanı sıra Osmanlı merkezileşme hareketi bağlamında da değerlendirilmesi önemlidir. Halil İnalıcık'a göre II. Mehmed tüm sebeplerin ötesinde Çandarlı ailesine karşı otoritesini nüfuz ve iktidarını pekiştirmek için bir zafere ihtiyaç duymuştur (İnalıcık, 2020: 107).

Benzer örnekler Osmanlı klasik dönem içerisinde I. Selim ve I. Süleyman'ın saltanat dönemleri için de geçerlidir. Her iki mezkûr dönem boyunca da vezaret makamının yetki alanı sultanın otoritesinin gölgesi altında şekillenmiştir. II. Mehmed sonrası, II. Bayezid'in saltanatıyla birlikte bozulan merkeziyetçi hiyerarşi ağı, I. Selim döneminde sıkı sıkıya tekrar örülmüş ve I. Süleyman döneminde "hükümdarın yetki dairesinde" esnetilmiş gözükmektedir (Emecen, 2010).

II. Mehmed'in kurumsal bağlamda bulunduğu düzenlemeleri sert ve otoriter mizacı ile bütünleştirerek katı bir devlet anlayışına hâkim olan I. Selim döneminde vezaret makamı, Türk-İslâm devlet anlayışı içerisindeki danışma ve fikir verme rolünü de tamamen kaybetme noktasına gelmiştir. Güçlü bir otorite tesis eden sultan karşısında, zayıf vezirlerin seçimi meşveretin önünü kesmiştir. Vezir, devletin ikinci adamı konumunda bulunmasına ve Fatih Kanunnamesi'nde sultanın mührünü taşımasına rağmen sultana doğrudan muhalefeti söz konusu değildir. I. Selim tarafından atanan Hersekoğlu Ahmed Paşa, İran seferine muhalif olmasına rağmen bunu sultan ile doğrudan paylaşmamış ve ümeradan Handem Paşa'yı aracı kılmıştır. Handem Paşa'nın azledilmeden ve hatta sözleri dahi tamamlanmadan öldürülmesi bir yana, Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın sultan ile tebaa ve sultan ile devlet ümerası arasındaki aracı konumunu kaybetmesi reformasyon ağının sıkılaştığını göstermesi açısından daha dikkat çekicidir (Müneccimbaşı Ahmed Dede: s.462). Benzer bir durum I. Süleyman dönemi için de geçerlidir. (Emecen, 2010)

Klasik dönem Osmanlı sultanları içerisinde I. Süleyman barındırdığı geleneksel düşünceleri ile babası I. Selim, yenilikçi ve faal fetih ve dünya politikaları ile II. Mehmed'i andırmaktadır. Bu ise vezir seçiminde ve vezirinin yetki alanının kontrollü büyümesinde önemli bir etken olmuştur. Saltanatının ilk

safhalarında babasının dirayetli veziri Piri Paşa'yı, muhtemelen ümerası içerisinde çatlak sesler duymaktan çekindiği ve otoritesini tamamen tesis etmek için azletmemiştir (Müneccimbaşı Ahmed Dede: s.511). Fakat antik dünyanın klasik kökenlerini Osmanlı devlet anlayışı içerisinde yoğuran fütuhatçı tavrı mevcut kadrolar için yeni isimler ve yetki alanlarını doğurmuştur (Salis, 1963: s.10-11). Bu bağlamda İbrahim Paşa'nın tayini reformasyon ağı içerisinde birkaç yönden yeni bir vezir profili arz etmektedir. Her şeyden önce genç, enerjik, yetki alanı geniş bir vezir imajı doğmuştur.

Osmanlı devşirme sistemi içerisindeki konumu tartışmalı olan İbrahim Paşa, geleneksel olarak I. Süleyman'ın şehzadeliliği döneminden itibaren sultana bir yoldaş olarak tasvir edilir (Günişik, 2005: 106-107). Bilhassa Macaristan gibi çok geniş toprakları olan ve de Orta Avrupa'ya açılan bir sahada sultanın yanında fütuhat faaliyetlerine katılması halihazırda vezir olan İbrahim Paşa'yı statü olarak da yükseltmiştir muhakkak. Öyle ki Osmanlı içtimai hayatı içerisinde yeri olan fakat tepkiyle karşılanan pagan heykelleri (Apollon, Herakles ve Aphrodite) Budin'den getirerek sarayının hemen bitişiğindeki At Meydanı'nda sergilemesine izin verilmiştir. Dolayısıyla imparatorun kulları olan halka rağmen yine imparatorun gölgesinde vezaret makamının klasik dönemdeki en geniş sosyal yetki sahasına ulaşmıştır (Hamadeh vd., 2022: 1-24).¹ Benzer bir durum idari anlamda da söz konusudur ve İbrahim Paşa'nın on beşinci yüzyılın ortasında tesis edilen reformasyon ağının dışına çıkması bu idari sahaya alakalıdır. Bu ise İbrahim Paşa'nın otoriter hükümdar karşısında azli ve idamı ile sonuçlanmıştır. Münecimbaşı Ahmed Dede bilhassa sultan ve vezir arasındaki denge kaybı üzerinde durur ve vezirin sultanı etkisi altına aldığını dile getirir (Müneccimbaşı Ahmed Dede: s.540). Gerçekten de henüz serasker konumunda bulunurken bile İbrahim Paşa bir denetleme mekanizmasının dışında imparatorluk gücüne sahiptir (Danışmend, 2011: 141). Diplomatik münasebetler ve dış ilişkiler İbrahim Paşa kanalıyla yürütülmüş ve başarı yine ona tahsis edilmiştir. Söz gelimi Ferdinand'ın elçileriyle yapılan görüşmelerin neticesinde elde edilen başarılar cümle Osmanlı mülkünün sultanına değil, onun güçlü vezirine atfedilir (Lamartine, 2005: 140). Fakat burada çalışmamızın bel kemiğini oluşturan sultanın otoriter gücü göz ardı edilmemelidir ve I. Süleyman'ın bu gücün farkında olduğu ve kendi hakimiyet sahasının farkında olduğu açıktır. Bunun da ötesinde vezirinin önünü kesebilecek ve saltanatına gölge düşürebilecek, daha bağlamsal bir ifadeyle Konstantinopolis'in fethinden sonra kurulan ve babası tarafından sağlamlaştırılan reformasyon ağlarını koruyacak kurumsal güce sahiptir. Bu sebeple İbrahim Paşa gibi bir güce sahip vezir bile, tesis edilen kurumsal çerçeve ve güçlü sultan karşısında direnememiştir (Cesur, 2022: 41-45).

2. Dönüşüm: Gerileyen iktidar, yükselen vezaret

On altıncı yüzyılın sonu itibarıyla yalnızca Osmanlı dünyası değil, aynı zamanda dünya tarihi bir dönüşüm evresine girmiş gözükmemektedir. Bu dönüşümün Osmanlılar tarafından ne kadar yakından takip edildiği bir tartışma konusudur. Fakat yükselen Avrupa devletlerinin gücü karşısında dünya askeri, idari ve ekonomik sistemine görece geç ve Patrona Halil İsyanı'nın gösterdiği gibi dirençle karşılanan bir adaptasyon söz konusudur. Bu geç kalkınmışlık ise yalnızca devletin dış siyasetini değil, iç siyasetini ve kurumsal yapısını da şekillenmiştir. İmparatorluğun inkişafının bir amili olarak tespit edilen güçlü ve dirayetli imparatorlar (kimi istisnalar dışında) I. Süleyman döneminin hemen akabinde yerini, vezirler gibi bürokratların tesiri altında kalan zayıf hükümdarlara bırakmıştır. Bu hususta on altıncı yüzyıl için en kati örnek kuşkusuz II. Selim ve Sokollu Mehmed Paşa örneğidir. I. Süleyman'ın Sigetvar Seferi sırasında ölümüyle birlikte seferi yürütmekle kalmamış aynı zamanda ölümünden sonra da II. Selim tahta geçene değin üç hafta işleri sultan tahtta gibiymiş yürütmüştür. II. Selim tahta çıktıktan sonra da devlet işlerine müdahale etmeyerek, Sokollu Mehmed Paşa'ya bırakmıştır (TDVİA, Afyoncu, "Sokollu Mehmed Paşa"). Bu eylem ise on beşinci yüzyılın ortasında kurulan reformasyon ağlarının tamamen koptuğuna delalet eden bir dönüşüm noktasını temsil etmektedir. Keza II. Selim'in halefleri de IV. Murad gibi kimi sert ve otoriter mizaçlı sultanlar dışında bürokratlarının tesiri altında kalarak bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir ve on altıncı yüzyılın enerjik vezir profillerine uymamaktadırlar. Dolayısıyla yalnızca Osmanlı ve dünya tarihinde bir dönüşüm değil, vezaret makamının imajında da aksi yönde bir dönüşüm söz konusudur. Bu bölüm içerisinde Osmanlı klasik dönemiyle bir karşılaştırma yapmak adına on yedinci yüzyıldan itibaren dönüşüm temasının gözler önüne serildiği vezaret görevlileri ele alınacaktır.

İbrahim Paşa ve Sokollu Mehmed Paşa'nın yanı sıra onların Köprülüler gibi selefleriyle karşılaştırıldığında I. Mahmud'a vezirlik eden Topal Osman Paşa iyi bir örnek teşkil etmektedir (İnalıcı,

¹ Bu hususta Konstantinopolis halkının heykellerden ziyade İbrahim Paşa'ya olan muhalefetini dile getirmek gerekir. Keza At Meydanı, Bizans İmparatorluğu'nun heykellerle süslü hipodromudur ve halkın mezkûr saltanat dönemi içerisinde heykellere aşina olduğu düşünülebilir.

2020). 1731 yılında vezaret makamına getirildiğinde ne enerjisi ne de uluslararası ilişkiler hususunda eğitimi vardır, öyle anlaşılmaktadır ki yalnızca tecrübesi ve sultana sadakati dolayısıyla vezaret makamında ancak bir yıl süreliğine bulunmuştur (TDVİA, Özcan, “Topal Osman Paşa”). Benzer bir durum Topal Osman Paşa’dan sonra göreve gelen Hekimoğlu Ali Paşa için de geçerlidir. Safeviler ile kurduğu diplomatik ağlar başarısız olmasına ve Topal Osman Paşa’nın kazanımlarını yeteri kadar iyi değerlendirememesine karşın yalnızca vezaret makamından alınmış, akabinde Girit ve Bosna’ya atanmıştır (TDVİA, Aktepe, “Hekimoğlu Ali Paşa”).

On sekizinci yüzyıldan gelen bu iki örnek bilhassa bir yandan Osmanlı vezirlerinin konumlarını kaybetmelerinin yanı sıra askeri yetenekleri ve tecrübeleri dolayısıyla tekrar kullanılabilme potansiyelini gösterirken, diğer yandan sultanın otoritesine karşı baş kaldıracak derecede kurumsal faaliyetlerine girişemediklerini göstermektedirler. Aksi halde azilleri klasik dönem Osmanlı sultanlarının tatbik ettiği gibi ölüm ile sonuçlanacaktır. Bu ise dönüşümün bir parçasıdır.

On altıncı yüzyıl sonu itibarıyla siyasal güven, önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Topal Osman Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa’nın yanı sıra yine bir Osmanlı veziri tarafından kurulan bir kurum olan Yeniçeri Ocağı’nda yetişen fakat Patrona Halil İsyanı’na katılmadığı için sarayın güvenini kazanan Gürcü İsmail Paşa iyi bir diğer örnektir (Unat, 2014), (Aktepe, 1958). Ancak hiç kuşkusuz ki sultan ve vezir arasındaki siyasi bağlamda kazanılan bir güven devlet işlerinin liyakatle yürütmesi için tam bir gerekçe oluşturmamıştır. Zira mezkûr örnekte görüleceği üzere tebaa ve hükümdara arasındaki ilişkiyi sarsan rüşvet ve yolsuzluk gibi faaliyetler neticesinde Gürcü İsmail Paşa sürülmüştür (Buz, 2009: 214). Bu ise vezaret makamının prestijine ilişkin de bir açıklama önermektedir. Reformasyon ağlarının bozulması ve sultanın hane hakimiyetini kaybetmesi öyle görünmektedir ki vezaret makamının da dönüşüm sürecinde prestij ve değer kaybıyla sonuçlanmıştır. Klasik dönemin güçlü vezirleri ve devlet adamları dünya siyasetine yön verirken ve kimi zaman sultanın saltanatına ortak olmakla suçlanırken, post-klasik dönem Osmanlı vezirleri örneklerde görüleceği üzere yolsuzluk, enerji yetersizliği, diplomatik hatalar ile görevlerinden azledilmişlerdir. Bu, dönüşümün önemli bir parçasıdır.

On altıncı yüzyıl sonrası dönüşümün ikinci ayağını temsil eden vezirler otorite yönünden seleflerinden ayrılırlar. Bu hususta en bilinen örnek yukarıda bahsettiğimiz gibi modern literatürde Köprülülerin Devri olarak anılan vezaret otoritesi olmakla birlikte, bu inceleme daha az bilinen ve çalışılan örnekler vermeyi amaçlamaktadır.

Bu minvalde kronolojik bir örneklendirmenin ilk adresinin Rami Mehmed Paşa olması kısa vezirlik dönemine rağmen yanlış değildir. Keza Osmanlıların on yedinci yüzyılda, Köprülüler devrinden önce yaşadığı büyük bunalım ve kargaşa döneminin reçetesinin Batılılaşma hareketi olduğu anlaşıldıktan sonra, mezkûr paşa Osmanlı idaresinde Dimitri Kantemir’in aracılığıyla ilk batılılaşma hareketini başlatan bürokrattır. Bu hususta Halil İncalcık vezirin Osmanlı dünyasına etkisini ve genel bir gerileyiş içerisinde Rami Mehmed Paşa’nın mücadelesini şöyle açıklar:

“Râmi Mehmed Paşa, sadrazamlığı sırasında Batılılaşma yolunda ciddi adımlar attı. Fakat zamanın şeyhülislâmı Feyzullah Efendi’nin hükümet işlerine müdahale etmesine ve rüşvetçiliğine karşı dayanamadı. El altından bir isyan tahrik edip bu rüşvetçi şeyhülislâmdan kurtulmak istediye de olay büyüdü ve 1703’te, askerin maaşları bahanesiyle bir ayaklanmaya dönüştü. İsyan, Padişah II. Mustafa’nın tahttan indirilmesine kadar vardı; Râmi Mehmed Paşa da sadrazamlıktan düştü.” (İncalcık, 2020: s.4).

Halil İncalcık tarafından çizilen bu kronolojik çizgi, vezaret makamında meydana gelen bir diğer dönüşümü açığa vurur: Dünyayı takip eden, Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtiyaçlarını anlayan ve bunlara alternatif çözümler üreten güçlü ve enerjik vezirlerin, kurumsal otorite bağlamında güçleri, imparator ile büyük bir gerileyiş içerisine girmiştir. Keza bu örnekte görüleceği üzere sultan tarafından atanan ve imparatorluğun ikinci adamı tarafından uygun görülen şeyhülislâmlık makamı ve ordu selef dönemlere nazaran büyük bir güç kazanmıştır. On sekizinci yüzyılın neredeyse ilk çeyreğine yaklaşan ve taassup olarak isimlendirilen dönem ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın vezaretine kadar devam etmiş fakat Patrona Halil İsyanı’yla kesintiye uğramıştır (Unat, 2014), (Aktepe, 1958).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sultanın dahi bir rehabet furçasına kapıldığı dönemde imparatorluğun entelektüel olduğu kadar askeri, idari ve ekonomik reform sürecini kurduğu diplomatik ağlar münasebetiyle idare etmeye çalışmıştır. Bu sebeple 1718 – 1730 yılları arasındaki kültür ve zihniyet değişimi dönemi olarak anılan ve Lâle Devri olarak adlandırılan geçiş devrinin Sultan III. Ahmed ve Nedim ile birlikte üç önemli simasından birisi olması şaşırtıcı değildir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Batı karşısında devletin geri kalmışlığının nedenlerini anlamaya çalışarak, Avrupa’nın Osmanlılara galebe çaldığı sahaları öğrenmiş, bunlar üzerine çalışmış ve girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlam içerisinde savaş teknolojileri ve savaş taktiklerinin taklit edilmesi, Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi’nin Avrupa’daki keşifleri

öğrenmek adına 1720’de Paris’e gönderilmesi, kanal sisteminin ve matbaanın Osmanlı topraklarına taşınması gibi yenilikçi hamlelerde bulunmuştur. Modern yazarlar bu Batılılaşma hareketini ise sultandan ziyade vezirine atfeder (Arıkan, 2013: 39-69), (İnalçık, 2020a: 6), (Çiğdem, 2019).

Patrona Halil İsyanı neticesinde devrilen III. Ahmed’in sözleri Osmanlı vezaret makamında reformasyon ağının bozulmasından sonra mezkûr kurumun uğradığı dönüşümü tüm açıklığıyla ortaya koyar: “Vezirine teslim olma, daima etrafını kontrol et ve de beş on sene birini vezarete tek başına görevlendirme.” (Boray, 2011: 121). Gerçekten de klasik dönem Osmanlı vezirleriyle karşılaştırıldığında, seleflerinden ve hatta sultanlardan daha büyük bir güç inşa eden Osmanlı vezaret makamının bürokratları gerileyen Osmanlı dünyasının bir dokusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da bu minvalde bir vezirdir. Otoritesi, sultanın ötesindedir. Fakat klasik dönem sultanlarında olduğu gibi vezirin otoritesi sultanın gölgesinde şekillenmemiştir. Keza Sultan III. Ahmed dahi kimi durumlarda desteklemeye çalıştığı vezirini kurtaramamıştır. Bunun açık örneklerinden birisi Patrona Halil İsyanı’nın hem vezirin hem de sultanın iktidarını yıkmasıdır. Bu ise Osmanlı da yalnızca vezaret makamının değil, aynı zamanda hakimiyeti temsil eden padişahlığın da gerilemiş ve çöküşünün açık bir yansımasıdır.

Sonuç

Öyle gözükmektedir ki erken Cumhuriyet dönemi fikri hareketi içerisinde öne sürüldüğü gibi vezaret makamı tüm belge eksikliğine rağmen henüz devletleşme süreci içerisinde Osmanlı kurumsal tarihi içerisinde kendisine yer bulmuş fakat süreç içerisinde çoğunlukla siyasi dengelerin baskısı altında yapay değişimlere uğramıştır. Sınırları genişlemiş ya da daralmış fakat merkezi görevi işlevini yapamaz hale geldiğinde bile sabit kalmıştır. Geçmişten gelen kurumsal hafızanın da etkisiyle, olmazsa olmaz bir erk olmuştur.

On beşinci yüzyılın ikinci yarısından hemen itibaren II. Mehmed’in merkezileşme reformalarının hem nedeni hem de sonucu olarak vezir yetki sahası kısıtlanmış, imparatorun ve imparatorun bulunmadığı sahada diğer bürokratların denetimi içerisine sokulmuştur. Bu çalışma içerisinde reformasyon ağı olarak andığımız bu hareket on dördüncü yüzyılın başından itibaren yükselen vezirin gücüne rağmen hanesine ve devletine sıkı sıkıya hükmeden imparatorun doğrudan gücüyle gerçekleşmiştir. II. Bayezid döneminin ilk ve son safhalarında olduğu gibi eğer imparator siyasi güçten düşecek olursa, vezaret makamının bürokratik yapılanma içerisinde gücü ani bir yükselişe geçmiştir. Fakat I. Selim’in sert ve sıkı kurumsal iktidarı örnek gösterildiğinde vezaret makamının danışma işlevinin dahi gözden kaybolduğu anlaşılr. Öyle anlaşılmaktadır ki güçlü imparatorlar kişisel gayretleri ve dünya görüşleri çerçevesinde vezirlerini yetkiyle donatmışlardır klasik dönemde. Zira I. Süleyman, meşhur veziri Pargalı İbrahim Paşa’yı neredeyse sınırsız bir şekilde yetkilenmiştir fakat iktidarını tehdit ettiği vakitte, muhafaza ettiği gücünü kullanmaktan çekinmemiştir.

Merkezileşme dairesi içerisinde reformasyon ağı olarak tanımlanan bu sistem on altıncı yüzyılın sonu itibarıyla çözülmeye ve bozulmaya başlamıştır. Öncelikle Sokollu Mehmed Paşa daha sonra ise Köprülüler devlet kademelerini adeta ellerine geçirmişler, hükümdarın otoritesinin dışına çıkmayı başarmışlardır. Bu örnekler içerisinde hükümdar istese de bu yükselişe kişisel hükümdarlığı el vermediği için engel olamamıştır. Bu ise dönüşümün ilk aşamasını temsil eder.

Dönüşen vezirlik makamında aranan nitelik artık klasik dönemin devlet anlayışından farklı olarak her zaman enerjik, dünyayı tanıyan ve diplomatik münasebetler kurabilen vezir profili değildir. Sultana sadık fakat klasik dönemin niteliklerinden yoksun bir vezir anlayışı da doğmuştur.

Bu dönüşümün ikinci ayağını oluşturan vezir imajı ise sultanın da yetki sahasının ötesine ulaşan ve devletin ihtiyaçlarını karşılayan fakat iktidara tehdit oluşturmeyen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Rami Mehmed Paşa örneklerindeki vezirlerdir. En nihayetinde bu makalenin de göstermeyi amaçladığı gibi Osmanlı vezirlerinin kronolojik grup biyografisine bakıldığında, Türk siyasi ve kurumsal devlet anlayışı içerisinde vezaret (veyahut sadaret) makamının gücünün, imparatorun devlete ve hanesine hakimiyeti ve otoritesine göre şekillendiğini söylemek yanlış bir çıkarım değildir. Fakat bu denge on sekizinci yüzyıl örneklerinde olduğu gibi değişen Osmanlı siyaseti ve gücü çerçevesinde her zaman sultana ve vezir ekseninde de dönmemiştir. Bu ise başka bir çalışmanın konusudur.

Kaynaklar

- Afyoncu, E., “Sokollu Mehmed Paşa” içinde: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022)
- Aktepe, M. M. (1958). *Patrona İsyanı 1730*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aktepe, M. M., “Hekimoğlu Ali Paşa” içinde: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimoglu-ali-pasa> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022).
- Arıkan, İ. (2013). *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul..
- Boray, F. E. (2011), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İsyanlar*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Buz, A (2009), *Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları*, İstanbul: Neden Kitap.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (14. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cesur, M. (2022). *Osmanlı Devleti'nde Veziriazamlık Makamı ve Dönüşümü (1299-1656)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Çiğdem, S. (2019). *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Emecen, F. M. (2010). *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Ergin M. (2003), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Hisar.
- Fatih Sultan Mehmed, (2017). *Kânûnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kronik Kitap.
- Hoca Sadettin Efendi, (1979). *Tacü't-tevarih, c.I, haz. İsmet Parmaksızoğlu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalçık, H. (2020). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık H. (2020). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III: Köprülüler Devri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık H. (2020). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Âyanlar, Tanzimat, Meşruiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köymen, M. A. (2013). *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Magemizoglu, G. (2021). *İmparator'un İmgesi: Fatih Sultan Mehmed'in Kamusal İmajı ve İmparatorluk Siyaseti*, İstanbul.: Selenge Yayınları,
- Mehmed Neşri, (1957). *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi, c. II, Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Ali Köymen*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, (2017). *Gazneliler: Ravaztu's – Safâ (Mülûk – i Gazneviyye)*, çev. Erkan Göksu, İstanbul: Kronik Kitap.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr, c. II. çev. İsmail Erünsal.*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr, c. I, çev. İsmail Erünsal.*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Nizamü'l-Mülk, (2012). *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özcan A., “Topal Osman Paşa” içinde: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/topal-osman-pasa-sadrazam> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022).
- Özcan A. T. (2020). *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Özcan A. T. (2021), *Hazarlar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Palaz Erdemir, H. (2003). *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk – Bizans İlişkileri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Priscus (2020). *Attila ve Bizans Tarihi*, çev. Turhan Kaçar, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Salis R. S. (1963). *Muhteşem Süleyman*, çev. Şerafettin Turan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Taneri, A. (2019). *Osmalı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Veziriazamlık (1299 – 1453)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Unat F. R. (2014). *1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı İ. H. (1934). *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yusuf Has Hacib, (2020). *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN OBSESSIVE BELIEFS AND COGNITIVE EMOTION REGULATION IN ADULT INDIVIDUALS

Semi ÖZGEN CESUR

ABSTRACT

The office of vizier, which built a deep-rooted institutional tradition within the circle of Turkish and Islamic civilization, became one of the backbones of the Ottoman bureaucracy. But although the office of vizier and the biographies of individual viziers have been covered many times in institutional Ottoman historical studies, little has been studied from a comparative perspective. For this purpose, it roughly targets travelers through the reformation and transformation dimensions of the natural structure of the balance between the sultan and the vizier in two separate periods of the empire. The introduction focuses on the historical origins and functional continuity of the office of vizier within the aforementioned discussion. The Ottoman classical period reformation quests, which were examined under the title of change, mainly did not reveal the security of the early period, but did not reveal the security of the II. Mehmed (conqueror) focuses on the office of vizier within the framework of the imperial centralization efforts of governments such as I. Selim and I. Süleyman (the magnificent) The second region in the transformation places will be the circle of power, the circle of power, and the image of the emperor, which has been transformed due to the decline of the empire and its expectations. In the conclusion section, the change and transformation sections will be examined with a comparative approach, the social elements of change and departure will be revealed and a general image of the vizier office will be drawn.

Keywords: Vizier, Ottoman, Transformation, Reformation